

IZVOR "BOVŠKE HIŠE" IN RAZUMEVANJE VPLIVOV NA STAVBARSTVO POSOČJA

povzetek

Razprava je zasnovana kot raziskava pojava in pomena značilnega tipa stavbe v gornjem Posočju, znanega pod imenom "bovška hiša". Hkrati je to prispevek k njenemu pravilnejšemu vrednotenju - zlasti po zadnjem potresu 1998. Razčlenitev vzrokov za splošno in marsikdaj tudi znanstveno uveljavitev tega pojma kot posebnega stavbnega tipa kaže na to, da je nastajal ob izjemnih zgodovinski in politično pogojenih izhodiščih. Ob primerjavi z ostalimi uveljavljenimi hišnimi tipi v slovenskem prostoru ga lahko uvrstimo le med izrazito regionalne značilnosti in ne med temeljne stavbne tipe. Članek ni kritika na doseganja razvrščanja stavbne tipologije, ampak dodaja nove dele metodologije raziskave tipoloških značilnosti stavbarstva. Ugotavlja, da je potrebno hkrati z vizualno (likovno) določljivimi značilnostmi posameznih stavbnih tipologij upoštevati tudi vse časovno in prostorsko pomembne vzroke za njihov nastanek. Celovita ocena resnične vloge posamezne arhitekturne tipike v določljivem prostoru in času je tisto končno merilo, zaradi katerega naj bi določene arhitekturne značilnosti anonimnega stavbarstva tudi ohranjali kot dele kulturne krajine. Šele v okviru tako določenih vrednot je "bovška hiša" - čeprav ohranjena le z maloštevilnimi vzorci, v merilu zgornjega Posočja izjemna kvaliteta.

ključne besede:

bovška hiša, stavbna tipologija, kulturna krajina, krajinska identiteta, metoda vrednotenja

Posočje je v strokovni literaturi obravnavano kot posebna geografska enota zahodne Slovenije ob reki Soči.¹ Za geografje je to celotno območje Soče vse do izliva v Jadransko morje, vključuje pa tudi Breginjski kot, del Goriških Brd, Vipavsko dolino in goriško ravan ter del furlanske ravnine. Če pa hočemo prostor razumeti kot enoto, ki je v stoletjih dobila svojo lastno identiteto oziroma posebne značilnosti, vezane na človekovo prisotnost in na "bovško hišo" kot najbolj razpoznavni del kulturne krajine, se je to ime danes uveljavilo le za gornji del geografske enote nad Mostom na Soči ali bolje nad stikom doline Soče z dolino Idrije. V geografski literaturi je ta prostor imenovan "Bovško", v razpravi o "bovški hiši" pa uporabljamo pojem, ki naj vsebinsko loči gornji del Posočja od spodnjega - torej gornje Posočje.

Kot posebnost, ki naj bi prepričljivo določala svojskost gornjega Posočja ("Bovškega"), se je najprej uveljavil pojem "posebne variante alpske hiše", ki jo je 1963 Melik dokončno krstil za tako imenovano "bovško hišo".² Pred njim je Ložar 1944 še omahoval med pojmom "gornjebovška" in "trentarska" hiša,³ ki pa ju je označeval tako morda bolj zaradi lokalnih posebnosti in manj kot poseben tip. Takoj po vojni je opis prevzel arhitekt Marjan Mušič,⁴ po geografu Meliku pa vsi avtorji prevzemajo njegovo klasifikacijo.

Zanimivo je slediti razvoju pojma "bovška hiša", ki je torej znan komaj nekaj desetletij. Pred drugo svetovno vojno sta tako Vurnik v svoji razpravi⁵ kot Melik v prvi izdaji Slovenije⁶ še povsem nedoločeno obravnavala stavbarstvo v delu zahodnega slovenskega prostora, ki je bil tedaj pod Italijo in kamor je sodilo tudi gornje Posočje. To pomeni, da je bila uvrstitev "bovške hiše" v gornjem Posočju (po drugi svetovni vojni kot delu Slovenije)

med slovenske posebnosti v 60. letih pričakovana tudi s političnega stališča, saj naj bi bila kljub svoji regionalno ozki pojavnosti pomemben dokaz o samosvojesti (in s tem "slovenskosti"...) gornjega dela Posočja. Zakaj se namreč tedaj ni z enako ali večjo upravičenostjo uveljavljalo tudi druge, podobno "samosvoje" (Melik, 1963) hišne tipe, kot so na primer stavbe na Blokah in podobno?

Območje "bovške hiše" je do 90. let na Slovenskem veljalo kot daleč najmanjša uveljavljena regija, ki naj bi jo določal nek hišni tip po vzoru avstrijskih "Hauslandschaften".⁷ Obenem jo raziskovalci značilnosti stavbarstva vedno znova (izhajajoč iz Melika in povsem pravilno!) določajo kot "hišo prehodnega tipa, ki povezuje alpske in mediteranske vzore". Taka ne preveč natančna določenost stavbnih značilnosti za enega od sinteznih hišnih tipov na Slovenskem bi bila v resnici upravičena le pod pogojem, če bi enak pomen dali tudi drugim podobnim posebnostim v slovenskem prostoru ali pa če bi spremenili osnovno metodo določevanja regionalne stavbne identitete. To seveda ne pomeni kritike ugotovitve, da je "bovška hiša" v resnici posebnega pomena za določitev krajinskih značilnosti gornjega Posočja, ampak le zahtevo, da jo je potrebno drugače razložiti in jo povezati s podobnimi pojavi v celotnem slovenskem prostoru in tudi preko meja. Najpomembneje pa je ugotoviti tisto njeno relativno vrednost, ki bi lahko prispevala k njeni ohranitvi.

Tudi kasnejše trditve, da na Slovenskem ni velike raznovrstnosti anonimnega stavbarstva in da je stavbe potrebno razvrstiti v nekatere osnovne tipe - po Vilfanu "v 6 danes splošno priznanih" tipov⁸ največkrat pa le v tri: alpskega, panonskega in mediteranskega⁹ - so nam vedno znova ponavljale klasifikacijo iz prvih povojnih let. V širšem prostoru je bilo to mnogokrat še slabše. Sedaj sicer že pretekla jugoslovanska opredelitev

značilnosti ljudske arhitekture je za celotno slovensko območje določila le izbrani vzorec bohinjskega stavbarstva.¹⁰ Tudi v najnovejši svetovni enciklopediji ljudskega stavbarstva je v grafičnem prikazu le skrajno groba naslonitev na osrednjeevropsko oziroma alpsko stavbarstvo, kljub poskusu, da bi vsaj v tekstu nakazali bogastvo tega v celoti prehodnega prostora.¹¹

Tako je (bilo?) resnično bogastvo ustvarjalnih dosežkov ljudske arhitekture kot osnovnega nosilca kvalitete kulturnih krajin na Slovenskem vedno znova potiskano v ozadje in poenostavljeno skrčeno na iskanje nekega "pratipa" ali pa zaradi posebnih ciljev nesorazmerno izpostavljano ob določenih, največkrat politično obarvanih dogodkih. V tej luči naj bi bila "bovška hiša" prava izjema, saj so jo označevali kot širok regionalni tip čeprav je bila le značilen primer za iztrgano posebnost.

Namen te analize nikakor ni kritika posameznih avtorjev ali hipotez o upravičenosti pojma "bovška hiša". Predstavljena je kot zgodovinsko in prostorsko pogojena stalnica, primerljiva le v celovitem ovrednotenju gornjega Posočja, ki je ena izmed redkih še ohranjenih posebnih kulturnih (arhitekturnih) krajin slovenskega prostora, nikakor pa to ni samostojna regija.¹² Obenem je uveljavitev posebnega pomena tega regionalno ozkega tipa stavbarstva tudi eden od izhodiščnih primerov doslej vse preveč redkih celovitih in enakovrednih analiz tistih tipoloških značilnosti pretežnega dela stavbarstva, ki je doslej ustvarilo najmočnejše razpoznavne sestavine slovenskega prostora.

Prav v času po katastrofalnem potresu spomladi 1998 se je namreč po eni strani močno izpostavila zahteva po ohranitvi celovitosti prostora kot povezave med izjemnimi naravnimi vrednotami in v ta prostor vsajenimi značilnostmi sicer skromne dediščine ljudskega stavbarstva z izhodiščem v "bovški hiši". Po drugi strani pa so nekateri uveljavljali prepričanje, da je varovanje te ljudske arhitekture le zelo ozka, prej romantična kot prava kulturniška naloga, saj "originalnih stavb, ki jih adaptacije niso prizadele, je zelo malo".¹³ Če torej takih pravih stavb ni več, čemu vztrajati pri oceni, da tovrstna arhitekturna tipologija še vedno določa razpoznavno kulturno plast celotne "kulturne krajine"? Odgovor je očitno potrebno poiskati v določitvi sestavin, ki to identiteto določajo in ki so v dosedanjem razvoju obravnavanega prostora postale tako pomembne, da jih želimo ohraniti tudi v prihodnosti in ne v formalni zahtevi po nekritičem konzerviranju še ohranjenih in kopiranih "bovških hiš".

Vprašanje o utemeljenosti visokega vrednotenja gornjega Posočja, ki je hkrati izjemna naravna in kulturna dediščina (z izrazitim poudarkom na ljudskem stavbarstvu), se je v zadnjem času pojavilo že nekajkrat. Najprej se je v še nedoločeni obliki pojavilo v okviru nujnih političnih presoj po rušenjih v prvi svetovni vojni. To dokazuje tudi neizvedeni Fabianijev poskus uvedbe moderniziranih poselitvenih vzorcev in poenotenja stavbarstva.¹⁴ V njegovih načrtih še ni bila omenjena posebna tipologija mikroregionalne arhitekture, zato bi lahko marsikatera predlagana rešitev spremenila če že ne razvrednotila pomena anonimne arhitekture in s tem seveda tudi "bovške hiše" kot nosilke arhitekturne identitete bovške mikroregije (arhitekturne krajine gornjega Posočja). Predlagano gabaritno, prostorsko in arhitektonsko poenotenje Tolmina in Bovca kot ključnih izhodiščnih posrednikov arhitekturnih vplivov v ostali (anonimni, ruralni) prostor gornjega Posočja bi prav gotovo s

formalnimi ali celo zakonskimi merili tako značilno bovško hišo zamenjalo s povprečnim, zaradi ekonomske nemoči graditeljev arhitekturno nekvalitetnim, predvsem pa s prostorsko nedoločljivim stavbarstvom. Namesto pokrajina z regionalno in seveda tudi nacionalno določljivo identiteto bi to postala ena od tistih mnogih, ki so si zaradi slepega posnemanja (v resnici finančno nedosegljive in za mnoga okolja neprimerne) modne arhitekture za vedno izgubile svoj lastni izraz kljub relativno ohranjenim naravnim lepotam.

Zaradi pomanjkanja denarja, morda pa tudi zaradi resnične želje prebivalcev, da si ohranijo svoje domače okolje, širokopotezno načrtovana sprememba kuturne podobe gornjega Posočja med obema svetovnima vojnama ni uspela. Zanimivo je, da so potem individualni načrti za nove stavbe v nekaterih volumenskih razmerjih in v nekaterih arhitekturnih sestavinah dovolj močno povzeli vidne, lahko bi rekli celo likovne značilnosti "bovške hiše": obliko strme dvokapne strehe s čopi, zunanje stopnišče, celo zasnovo vrhlevne hiše (morda zaradi izkušnje o energetski zasnovi starih stavb, kjer je spodnji hlev pomenil dodatni vir toplote),¹⁵ nekatere likovne detajle lesenih ograj itd. Žal ni povsem jasno, ali je bila za načrti, ki jih je odobrila tedanja italijanska oblast, tudi formalna zahteva, da se ohranjajo značilnosti stavbarstva, ki so bile določljive kot regionalna tipika, ali pa je bila to neposredna zahteva naročnikov in prebivalcev. Vsekakor je bil rezultat obnove po prvi svetovni vojni v praksi naklonjen temeljni misli, da je to prostor z izjemno krajinsko pogojeno arhitekturno tipiko, čeprav je bila marsikatera arhitekturna rešitev slabo zasnovana: leseno kritino so zamenjavali s pločevino ali kasneje z azbestno-cementnimi rombastimi strešniki (vzrok: ponudba iz Italije in cena!), gradnja je bila gradbeno neustrezna in nekvalitetna, kar dokazujejo potresne poškodbe v Mali vasi v Bovcu, podpirali so neustrezno poselitveno politiko itd.

Da bi po drugi svetovni vojni dokazali, ne le da je ta predel nekaj posebnega, ampak da pripada slovenskemu etničnemu prostoru, je bilo z znanstvenega stališča potrebno utemeljiti, da je fenomen "bovške hiše" posebna vrednota. Očitno ni bilo mogoče uveljavljati niti Fabianijevih načrtov, saj so nastali po naročilu nekdanjih italijanskih okupacijskih oblasti, niti ni bilo mogoče dopustiti ocen, da je to le eno od mnogih slovenskih prehodnih območij, ki je v preteklosti vedno dobivalo svoje vplive iz obeh sosednjih držav (varianta alpske hiše s sredozemskimi potezami ...), ki sta bili tedaj v drugem političnem sistemu.

Po drugi strani je bila ideološka usmeritev po drugi svetovni vojni žal prepričana o manjvrednosti kmečkega stavbarstva. Kot posledico tega je potrebno omeniti tudi pretirano enostransko konzervatorsko metodo umetnostnozgodovinskega ocenjevanja arhitekturne dediščine, ki je šele v 70. letih med njo uvrstila tudi "ljudsko arhitekturo". Čas pa je nenazadnje predpostavljal tudi nujnost poenotenja celovite podobe slovenskega prostora v pomen "socialistične enakosti". Ta razdvojenost v stroki in v politiki je seveda pomenila le načelno priznanje pomena posebnega tipa stavbarstva kot dokaza o pripadnosti Sloveniji, saj ob znanstvenih razpravah o regionalnih značilnostih največkrat le kmečkega stavbarstva še ni bilo mogoče razmišljati tudi o celovitosti kulturnih krajin. "Bovška hiša" je zato postajala le imaginarni fenomen v ljudskem stavbarstvu, njen vpliv na odločanje o prostoru ali na razmišljanje arhitektov je bil repuščen večji ali manjši razgledanosti posameznikov in tako je nastal temeljni problem tudi ob izhodiščih za popotresno obnovo po zadnjem potresu 1998.

Možnost, da bi stavbna identiteta na Bovškem dobila pravo vrednost, je prvič posredno ponudil katastrofalni potres leta 1976. Začelo se je intenzivno strokovno delo, v katerem so sodelovali zlasti spomeniška služba, etnologi in arhitekti. Ker pa je bilo v katastrofalnem potresu tolimsko-bovško območje manj prizadeto kot južnejši deli zlasti breginjski kot in ker se je v obnovi izkazalo, da so bile odločitve namesto v hkratno sanacijo in ohranitev identitete usmerjene v formalno reševanje posameznih problemov ali v poudarjeno nadomeščanje "stare" arhitekture z montažnimi stavbami ter za vsako ceno novimi zazidalnimi površinami, osnovne ideje spet ni bilo mogoče izvesti. Še več, prvim strokovnim mnenjem, da je tudi anonimno kmečko stavbarstvo pomemben del celovite kulturne dediščine za nacionalno kulturno politiko in že nastopajočemu obdobju zavedanja vrednosti celostnega obravnavanja okolja,¹⁶ se je uprla politika, ki je vztrajala pri povojnih opredelitvah "razvoja".¹⁷

Med potresoma 1976 in 1998 je počasi raslo prepričanje, da tudi v Sloveniji kot delu Evrope ne moremo mimo pomembnega dela vseevropske ideje o "skupnem evropskem spominu", katerega temelj je v ustreznem ovrednotenju tisočletnega razvoja posebnosti posameznih regij v skupnem evropskem prostoru. Tako kot drugje se je začelo iskanje teh značilnosti tudi pri nas in v dve desetletji trajajoči podrobni raziskavi "vsega, kar je človek dobrega ali slabega zgradil v tem prostoru",¹⁸ je počasi začel nastajati nov pogled na dotlej uveljavljeno tipološko klasifikacijo (največkrat kmečkega) stavbarstva kot osnovnega nosilca razpoznavnosti posameznih regij. Večina dosedanjih razlag je ostala kot grobo ogrodje celote, izkristalizirala pa se je dovolj jasna podoba o izjemni kvaliteti širokega spektra stalnic in spremenljivk v razpoznavanju arhitekturne tipike slovenskega prostora. Najpomembnejša ugotovitev je bila, da je kljub mnogim katastrofalnim posegom v prostor in v arhitekturne značilnosti še vedno mogoče skoraj v polovici slovenskega prostora razbrati posebne lastnosti stavbarstva, ki so neposredno ali posredno vezane na druge podobne lokalne ali regionalne lastnosti od dialektov do identitetnih značilnosti načina bivanja.¹⁹

Bovška hiša je v tem novem pristopu, utemeljenem z induktivno razpoznavno analizo, v kateri so bili zbrani podatki o več kot 35.000 stavbah, in preverjenem z mnogimi možnimi deduktivnimi kriteriji, po sedanji oceni dobila svojo novo, resnično vlogo. To ni več eden od osnovnih hišnih tipov slovenskega ruralnega okolja, ampak je povsem berljivo zakoreninjena v svoj geografski, kulturni in zgodovinski prostor ter kot taka eden od izjemnih dosežkov graditeljev/stavbarjev v povsem določenem delu Evropskih regij, izhaja pa iz lokalno določljive pripadnosti prebivalcem tega prostora. Njen pomen je največji za oblikovanje "arhitekturne krajine" in le kot eden od sestavnih delov širše regije, določljive s stavbno tipiko. Da bi njen pojav lažje razumeli, je zato potrebo njenemu fizičnemu opisu dodati tudi vse ključne vzore in pogoje, iz katerih je nastala, ter vzroke, zaradi katerih je postala posebna vrednota.

Ker je prispevek zasnovan problemsko, so v njem navedeni predvsem tisti temeljni rezultati raziskave, ki dokazujejo specifično vrednost stavbne tipologije ("bovške hiše") kot izhodiščnega oblikovalca krajinske podobe gornjega Posočja. Ključni dogodki v razvoju obravnavanega prostora, ki so s seboj prinesli tudi posebne arhitekturne vplive, opravičujejo posebnost pristopa. Največkrat namreč pozabljam, da ta regija le ni živela zaprtja sama vase samo od ovčjereje in skromnega kmetovanja, ampak tudi v povezavi s sosednjimi pokrajinami, in da je

doživljala velike spremembe. Posebnost je v tem, da mnogi močni tuji vplivi niso mogli neposredno vnesti tudi tujih vzorov, ampak so jih identitetne značilnosti bovškega stavbarstva vedno znova zavestno preglasile. Zato je površen vtis o gornjem Posočju kot o nespremenljivem idiličnem, od sveta odrezanem svetu povsem napačen.

Najmočneje bi v preteklosti morale vplivati spremembe v politični pripadnosti. Prostor je bil na pomembni stični točki in zato je vanj najbolj neposredno posegala "vojaška" arhitektura: rimski in langobardski limes, srednjeveške utrdbe v spopadih med Habsburžani in Benetkami, obramba proti Turkom, strateška zapora proti Napoleonu, trdnjave (Kluže...), soška fronta, Rupnikova linija in še bi lahko naštevali. Vprašanje je, koliko in kako so te gradnje vplivale na lokalno stavbarstvo, saj so domačini gotovo sodelovali pri njihovem nastajanju, spoznali so posebne tehnike, prišli so v stik s tujimi graditelji. Vendar je v tipologiji "bovške hiše" mogoče iskati odmeve predvsem v tehnoloških rešitvah, manj ali nič v oblikovnih.

Dovolj močno so na trenutne spremembe vplivale različne katastrofe. Potresi 1348, 1511, 1690, 1976 in 1998, če naštejemo le najmočnejše, snežni plazovi in neurja ter požari (Bovec v letu 1903, ko izgine njegova podoba značilne bovške vasi) so ob vojnih uničenjih mnogokrat izbrisali značilnosti arhitekture in pokrajine. Pa vendar je bila v določenem razmerju vedno znova zgrajena in s tem ohranjana prav temeljna identiteta prostora in stavbarstva ali drugače povedano, "bovška hiša" se je vedno znova rodila.

Drug tak izredno pomemben sklop vplivov so prinašale spremembe v življenju, vezanem na eni strani na klimatsko izredno ostre pogoje ter na skopo zemljo, ki ni vedno zagotavljala preživetja, na drugi strani pa na iskanje dodatnega zaslužka. Močan vpliv so prav gotovo imela potovanja tovornikov in prevoznikov, kar lahko prištejemo k posebnemu pogoju prometno pomembnega položaja. Vzporedno s tovorništvom je mnogo pomenilo tudi delo domačinov ob gradnji cest, zlasti preko Predila in proti Trbižu, ter bohinjske železnice. Ko so se domačini zaposlili ob gradnji bohinjske železnice, bi se morala zgoditi približno podobna zgodba kot v Bohinju, kamor je vzporedno s skoraj anahronističnim vztrajanjem pri določenih arhitekturnih vzorcih (celo gotskih likovnih detajlih ..) uspešno prodrla tedaj sodobna arhitektura. Vendar tega v gornjem Posočju ni bilo, razen v večjih središčih.

Podobno se je omejil vpliv iz rudarskih središč rabeljskega rudnika, kamor so do nedavna hodili na delo številni prebivalci Posočja. Že v 16. stol. je najbrž imelo pridobivanje železove rude v Trenti le krajevno in časovno omejen vpliv za razliko od drugih železarskih krajev. Iz 19. stoletja nam je sicer lokalna arhitektura, vezana na železarstvo poznana le iz ostankov, saj je večino uničila 1. svetovna vojna - po njej zgrajene ali obnovljene stavbe, ki so obnovile značilnosti lokalnega bovškega stavbarstva pa so nam dokaz o globoko zasidrani tradiciji, ki se je naslanjala bolj na tipiko kot pa na neposredno kopiranje arhitekture 19. stoletja ali na brezglavo posnemanje "novega" (tujega).

Dolina Soče je bila vedno tudi pomembna prometnica, ki je povezovala sever in jug (alpski in mediteranski prostor). Zato je povsem razumljiv daleč v notranjost segajoč vpliv južnega, mediteranskega (bolje: primorskega in furlanskega) stavbarstva. S severa prihajajoči vplivi so hkrati posredovali oblike in

izkušnje s Koroške. Podobna navezava na obe smeri je značilna za vrsto "pokrajini" vzdolž Alp in v vsaki izmed njih je nastala posebna oblika stavbarstva, ki ga lahko le pogojno imenujemo "prehodno". Primerjava z arhitekturo dela italijanskih Dolomitov (Dolomiti Venete), ki je podobno povezan s Koroško, kaže na sorodno vzporednost mediteranskih in alpskih vplivov, vendar s povsem določeno naslonitvijo na tirolsko in ne na Koroško arhitekturo.²⁰ V Posočju bi bil to lahko vpliv koroški enako bližnje bohinske ali škofjeloško-cerkljanske tipike, ki pa se je tu pogojno pojavila le v izoliranem kotu s srednjeveško kolonizacijo (Rut in Grant, 13. stol.).

Za Posočje vsaj v obdobju do fizičnega uničenja bovškega stavbarstva (po 1. svetovni vojni) morda vendarle ostaja največja značilnost odpor proti uradno določenim sestavinam arhitekture. Prvi tak odpor je mogoče slutiti v neupoštevanju protipožarnih predpisov v preteklem stoletju, ki so zahtevali nadomestitev lesenih kritin in delov stavb z opečnimi ali zidanimi (ometanimi), čeprav je bila ta odklonitev lahko le posledica relativne revščine. Neformalna navezanost na razpoznavno arhitekturno tipiko se je kljub močnim političnim pritiskom in za tedanja časa kvalitetnim arhitekturnim rešitvam najbolje pokazala med obema svetovnima vojnama. Kljub mnogim spremembam so tako nove stavbe kot obnovljene stare ohranjale značilna volumenska razmerja in nekatere arhitekturne člene, ki jih še danes razpoznavamo kot stalne nosilce stavbne identitete tega prostora. Žal je podedovani odpor proti uradno določeni gradnji na Bovškem danes neupravičeno razumljen, saj ponuja prej ohranitev lastne identitete in skuša varovati pred vsiljenimi tujimi vzori.

Obdobje zadnjih 50 let je potrebno oceniti kot čas največjega razvrednotenja zgoraj opisane identitete zavesti. Gospodarska marginalizacija, opuščanje vseh vrst kmetijskih dejavnosti, zapiranje možnosti zaposlovanja, spreminjanje strukture prebivalstva, skoraj prisiljena ponudba neustreznih gradiv (salonit ipd.), uradno pospeševana gradnja amorfnih, nedoločljivih stavb, neustrezno nadzorovana in usmerjana popotresna obnova po letu 1976, zgoščevanje prebivalcev v nekaj središčih in hkratio opuščanje dosedanjega sistema poselitve, ki je bil v preteklosti vedno sestavni del "bovške" arhitekturne tipike, in še je mogoče naštevati vzroke za izgubljanje tiste osnovne zavesti prebivalcev Posočja, ki je doslej uspela vedno znova poustvariti in ohraniti eno najkvalitetnejših kulturnih krajin na Slovenskem brez "velikih" arhitekturnih dosežkov.

Pojem "bovške hiše" lahko torej označimo kot enakovredno sestavino celotne pahljače slovenske stavbno-krajinske identitete, njen pomen pa je razpoznaven le v celovitem razvoju arhitekturne krajine. Stavba kot posebnost sama po sebi ne obstaja, razpoznavna je le po svojih združevalnih lastnostih, ki so se vedno znova ohranjale in razvijale glede na različne pogoje. Če raziskovalci že v starejših oblikah odkrivajo razvoj od preproste prvotne (verjetno enocelične) hiše do kompleksne dvojne zasnove ("toupplerja") in če je mogoče njene odmeve povsem jasno slediti tudi v nekaterih novejših, povsem avtorskih zasnovah (zlasti v dvajsetih letih preteklega stoletja), bi njeno vrednost lahko ohranili le s kontinuiteto v sodobnih stavbah in poselitvenih vzorcih, ki bi povzeli njene temeljne značilnosti. Tako razmerje do sodobne metodologije raziskav bi lahko postalo vzorec tudi za številna druga območja slovenskega prostora, kar bi omogočilo razpoznavanje in ohranjanje tistih

celovitih razmerij med krajino, človekom in arhitekturo, ki poleg iskanja odmrlih pravzorov človekove ustvarjalnosti razkrivajo dosežke posameznikov ali skupin.

Slika 1: "Bovška hiša" po Meliku (Melik 1936) - izjema v prostoru?

OPOMBE

1. Enciklopedija Slovenije 9, MK, Ljubljana 1995, str. 164.
2. Anton Melik: Slovenija 1, druga predelana izdaja, SM, Ljubljana 1963, str. 539.
3. Rajko Ložar: Narodopisje Slovencev 1, Ljubljana 1944, str. 82.
4. Marijan Mušič: Obnova slovenske vasi, Ljubljana 1947.
5. Stanko Vurnik: Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp, v: Etnolog 1930/4, str. 30 - 71.
6. Anton Melik: Slovenija I, drugi zvezek, SM, Ljubljana 1936.
7. Primerjaj: Oskar Moser: Das Bauernhaus und seine landschaftliche und historische Entwicklung in Kärnten, Klagenfurt 1974 in drugi.
8. Sergij Vilfan: Kmečka hiša, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, SAZU, DZS, Ljubljana 1970, str. 567.
9. Tone Cevc: Stavbe, v: Slovensko ljudsko izročilo, CZ, Ljubljana 1980, str. 93 - 109.
10. B. Kojić: Seoska arhitektura i rurizam, GK, Beograd 1973.
11. Zvezda Koželj: Slovenian (Alpine), v: Encyclopedia of Vernacular Architecture of the World, vol. 2, p. 1246, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1997.
12. Peter Fister et al.: Arhitekturne krajine in regije Slovenije, ZPP, Ministrstvo za okolje in prostor, Ljubljana 1993.
13. Miroslav Kajzelj: Bovška hiša - The Bovec House, Debora, Ljubljana 1997, str. 15.
14. Marko Pozzetto: Maks Fabiani - vizije prostora, Libra, Kranj 1997.
15. M. Kajzelj, o.c. 1997, str. 24 - 26.
16. Ivan Sedej, elaborat 1970 (?) hrani: Zavod za varstvo kulturne dediščine RS.
17. Peter Fister: Pomoč pri reševanju arhitekturne dediščine na Tolminskem, v: Potresni zbornik, Tolmin 1980, str. 367-377; P. Fister: Breginj, izglubljena arhitektura, v: Breginj 1976/1996, Ljubljana 1996.
18. Peter Fister: Tipologija arhitekturnih krajin, v: 12. Sedlarjevo srečanje, Zbornik, str. 241 - 247.
19. Peter Fister: Prostorska dediščina, nova spomeniška vrednota, v: Varstvo spomenikov 34, Ljubljana 1992, str. 27 - 47.
20. Edoardo Gellner: Architettura rurale nelle Dolomiti Venete, Cortina 1988.